

Dr. sc. Filip Škiljan
Srpsko narodno vijeće
Ilica 16, Zagreb
filipskiljan@yahoo.co.uk

Djelovanje Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta« od 1993. do 1997. godine¹

Apstrakt: Autor u radu obrađuje djelovanje SKD »Prosvjete« u periodu između 1993. i 1997. godine. SKD »Prosvjeta« obnovila je svoj rad 1990., ali je zbog ratnih okolnosti taj rad naglo prekinut 1991. Godine 1993. rad Društva je obnovljen, a na obnoviteljskoj skupštini doneseni su glavni akti Društva i izabrano rukovodstvo. Odmah nakon obnavljanja rada Društva pojavili su se imovinsko-pravni problemi. Djelovanje Društva bilo je vidljivo kroz rad niza pododбора i pojedinih segmenata unutar centrale. Tako je Društvo osnovalo Centar za kulturu i historiju Srba u Hrvatskoj, Radnu grupu za obrazovanje, grupu za izdavačko-informativnu djelatnost, Centralnu biblioteku i čitaonicu Srba u Hrvatskoj i Odbor za registraciju i spašavanje srpskih sakralnih spomenika u Republici Hrvatskoj. Unutar tih radnih grupa i ustrojbenih jedinica nastao je čitav niz znanstvenih i stručnih radova, knjiga, prijedloga i akcija koje su očuvale u ratnim godinama Srbe u Hrvatskoj od kulturnog siromaštva. Pojedine hrvatske institucije pomagale su Srpsko kulturno društvo »Prosvjetu«, dok su druge opstruirale njezin rad. Hrvatska javnost nije odviše gajila simpatije prema djelovanju SKD »Prosvjete«, a isto tako i krajiški Srbi koji su Društvo nazivali filijalom HDZ-a. Rad je nastao na temelju izvorne arhivske građe, novinske građe, literature i izjava svjedoka.

Ključne riječi: SKD »Prosvjeta«; Srbi u Hrvatskoj; dvadeseto stoljeće

Djelovanje SKD »Prosvjete« od 1990. do 1991. godine

Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta« je centralna kulturna, prosvjetna i znanstvena organizacija Srba u Republici Hrvatskoj. O njezinu djelovanju od 1944. do 1971. godine pisano je već u nekoliko navrata.² Međutim, o djelovanju ovog društva u najtežim godinama posljednjeg rata, dakle, u prvih pet godina njegova postojanja (1993. – 1997.) do sada nije pisano. Zašto kažem najtežima? U to vrijeme odvajana su sredstva za rad Društva, ali je postojalo veliko nerazumijevanje okoline i velika nelagoda Srba u Hrvatskoj da se deklariraju kao Srbi, što je sve dovodilo do otežanog djelovanja SKD »Prosvjete«. Osim toga, Srbi koji su živjeli u tadašnjoj »RSK« optuživali su rukovodstvo SKD »Prosvjete« da je filijala HDZ-a, jer je obavezna provoditi program i politiku te stranke.³ Dana 10. veljače 1990. SKD »Prosvjeta« bila je obnovljena na vrlo kratko vrijeme.⁴ Međutim, zbog ratnog stanja koje je ubrzo zavládalo na području čitave

¹ Na pomoći i sugestijama pri izradi rada zahvaljujem se gospođi Branki Fulanović, gospodinu Branislavu Čelapu, gospodinu Dušanu Radakoviću, gospodinu Miloradu Novakoviću i gospodinu Velimiru Sekuliću.

² »Djelovanje SKD 'Prosvjeta' od 1944. do 1971. godine« u: *Međunarodni znanstveni skup Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku* (Golubić, 2009), Novi Sad 2009; Č. Višnjić, *Partizansko ljetovanje*, Zagreb 2003; *Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta« 1944-1969.*, Zagreb 1970; K. Spehňjak, »Prilog istraživanju Srpskog kulturno-prosvjetnog društva 'Prosvjeta' 1945. - 1950.«, *Časopis za suvremenu povijest*, 1990., sv. 1. - 2., 111. - 129.

³ O tome problemu objavljen je članak Rajka Kneževića, člana Glavnog odbora SKD »Prosvjete«, u beogradskoj »Politici«, a prenesen je u »Prosvjetu«, br. 5/6, septembar/oktobar 1994, 21. Kada su Dušana Radakovića, tadašnjeg generalnog sekretara »Prosvjete«, u veljači 1994. godine novinari pitali da li se rad SKD »Prosvjeta« odnosi i na okupirana područja, Radaković je odgovorio kako se on tiče »u prvom redu njezinih članova i onih građana u međunarodno priznatim granicama Hrvatske koji priznaju statut 'Prosvjete'«. (*Slobodna Dalmacija*, 24. veljače 1994.)

⁴ Magnetofonski zapisnik s ove obnoviteljske skupštine SKD »Prosvjete« u Zagrebu 10. veljače 1990. vidi u: M. Kočiš, »Obnoviteljska skupština SKD 'Prosvjeta' u Zagrebu« u: *Novi ljetopis SKD »Prosvjeta«*, sv. 1 (1990), 74-107.

Hrvatske, SKD »Prosvjeta« prestala je s djelovanjem nakon nekoliko mjeseci.⁵ Od četrnaest članova tadašnjeg predsjedništva »Prosvjete« i petorice članova redakcije časopisa, samo četvorica su ostala u Zagrebu.

Ponovna obnova Društva 1993. godine, organizacija Društva i osnovni ciljevi rada SKD »Prosvjete«

Privremena skupština od 13 članova na sastanku održanom 13. srpnja 1992. godine izabrala je Privremeni odbor. Osnovni zadatak Privremenog odbora bio je sačuvati imovinu SKD »Prosvjete« i pripremiti izbornu skupštinu Društva, te izabrati organe Društva.⁶ Dana 27. veljače 1993. godine održana je izvanredna izborna skupština SKD »Prosvjete«, koja je, u neku ruku, bila obnoviteljska. Uz 54 člana Društva, na toj osnivačkoj skupštini izabrani su organi SKD »Prosvjete«: Glavni odbor⁷, Nadzorni odbor⁸, Sud časti⁹ i rukovodstvo Društva: predsjednik¹⁰, dva potpredsjednika¹¹ i sekretar¹². Tada je donijet i Statut SKD »Prosvjete«¹³ i poslovnik o radu¹⁴ te je utvrđena programska orijentacija Društva u nadolazećem razdoblju. Za Srbe u Hrvatskoj u tome trenutku to je imalo poseban značaj.

Na osnivačkoj skupštini Velimir Sekulić, novoizabrani predsjednik SKD »Prosvjete«, izjavio je: »Biti Srbin jedna je od najtežih sudbina na ovim prostorima, ali od toga ne možemo pobjeći. Ne smijemo dozvoliti našoj patnji da nas otruje. Kao obrazovani ljudi moramo služiti svome narodu u borbi za njegov i naš ljudski lik. I moramo saradivati sa svima i sve dotle dok od nas ne traže da budemo čuvari srpskog groblja, a takvih, nadam se, među nama nema.«¹⁵

U statutu SKD »Prosvjete« stoji kako su ciljevi ovog društva: proučavanje povijesti, kulture i suvremenog života Srba u Republici Hrvatskoj, podsticanje i unaprijeđivanje znanstvenog, istraživačkog, umjetničkog, književnog i kulturnog rada, organiziranjem galerijskih prostora, tribina, književnih susreta i promocijom knjiga, izdavanjem stalnih i povremenih publikacija, organiziranjem folklorne, muzičke i druge djelatnosti, pomaganjem postojećih čitaonica i knjižnica i osnivanjem klubova čitalaca i prijatelja knjige, razvijanjem zajedničkih kulturnih i drugih djelatnosti, te sportskih i drugih

⁵ U emisiji prikazanoj na Hrvatskoj radio - televiziji 8. veljače 1991. godine odmah nakon Dnevnika emitirana su imena mnogih Srba koji su optuženi za terorizam u Hrvatskoj. Među njima našlo se i ime Dušana Starevića, predsjednika SKD »Prosvjete«. Nakon toga je 12. veljače 1991. održana izvanredna sjednica SKD »Prosvjete«, gdje je izrečena javna osuda zbog proglašavanja Starevića i nekih drugih istaknutih Srba u Hrvatskoj teroristima. (ASH, fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 168/08).

⁶ Rad Privremenog odbora prestao je nakon Osnivačke skupštine 27. veljače 1993. Za informaciju se zahvaljujem mr. sc. Dušanu Radakoviću.

⁷ U Glavnom odboru nalazili su se dr. Veselin Golubović, prof. dr. Svetozar Livada, dr. Milorad Pupovac, mr. Čedomir Pavlović, mr. Nataša Desnica, mr. Siniša Tatalović, Branka Fulanović, Čedomir Višnjić, Dragan Hinić, Branislav Čelap, Milorad Novaković, Milenko Popović, Đuro Bjedov, Nikola Vujnović i Drago Kekanović.

⁸ U Nadzornom odboru su bili Jovan Kožul, Biljana Kosanović, Vladimir Kotoran, Boško Petković i Branka Šesto.

⁹ Članovi suda časti bili su: prof. dr. Slobodan Uzelac, Vladimir Ivković, Mirko Divjakinja, Miloš Funduk, Đuro Vulić.

¹⁰ Prvi predsjednik Društva bio je Velimir Sekulić.

¹¹ Potpredsjednici su bili Lazo Mamula i Miodrag Milošević.

¹² Sekretar je bio mr. Dušan Radaković.

¹³ Vidi u: ASH, fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 40/08.

¹⁴ Vidi u: ASH, fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 218/08.

¹⁵ *Srpski glasnik*, broj 2-3 (1993), 17.

aktivnosti, razvijanjem zajedničkih kulturnih i drugih aktivnosti u mjestima u kojima žive pripadnici više etničkih zajednica, proučavanjem jezičnog identiteta i pisma Srba u Hrvatskoj, predlaganjem obrazovnih programa iz povijesti, književnosti i života Srba u Republici Hrvatskoj, pomaganjem talentiranih učenika i studenata, suradnjom sa srodnim društvima, kulturnim i znanstvenim ustanovama, suradnjom sa Srpskom pravoslavnom crkvom i njenim eparhijama, obilježavanjem značajnih kulturnih događaja i ličnosti iz povijesti srpskog naroda i unaprijeđivanjem narodne prosvjete.¹⁶ Članom »Prosvjete« postaje onaj građanin koji prihvaća Statut i Program Društva te iskaže želju da ostvaruje njegove ciljeve.

Skupština je najviši organ Društva i sjednice Skupštine održavaju se svake godine, a po potrebi i češće.

Imovinsko-pravni problemi SKD »Prosvjete«

Od samih početaka ponovne uspostave SKD »Prosvjete« javljaju se imovinsko-pravni problemi. SKD »Prosvjeta« posjedovala je zgrade u Berislavićevoj 10, Preradovićevoj 18, Preradovićevoj 21 i u ulici Baruna Trenka 14. Osim toga, SKD »Prosvjeta« bila je osnivač i suvlasnik Izdavačkog poduzeća »Prosvjeta«.¹⁷ Međutim, problemi su se javili zbog nerazjašnjenih odnosa u prošlosti i nestanka izvorne dokumentacije. SKD »Prosvjeta« ušla je u vlasništvo zgrade u Berislavićevoj 10¹⁸, gdje je jednu etažu iznajmila Izdavačkom poduzeću »Prosvjeta«, a drugu Srpskom demokratskom forumu. Istovremeno, SKD »Prosvjeta« je uz pomoć Vlade Republike Hrvatske uredila unutrašnjost i krov zgrade, koja je bila u izuzetno trošnom stanju. Situacija s ostalom imovinom nije bila tako idealna. Naime zgrade u Preradovićevoj 18 i 21 tada su pripadale privrednim organizacijama »Privrednik-invest« i »Privrednik-štedionica«, odnosno »Zagrebačkoj tiskari u stečaju« koja je svoja prava s Preradovićeve 21 ustupila »Grafoplastu«. Stan u ulici Baruna Trenka držao je nosilac stanarskog prava koji je tražio Društvo da otkupi stan.

Veliki problemi u vezi s odnosima SKD »Prosvjete i Izdavačkog poduzeća »Prosvjete« pojavili su se 1997. godine kada je Miroslav Mihajlović, direktor Izdavačkog poduzeća »Prosvjeta«, ustvrdio da je Izdavačko poduzeće »Prosvjeta« nezavisno od Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta«, tj. da se dio imovine Izdavačkog poduzeća »Prosvjeta« treba privatizirati. Zbog takvog stava 15. studenog 1997. Mihajlović je razriješen dužnosti direktorskog mjesta, a na mjesto v.d. direktora postavljen je Dušan Radaković, tadašnji generalni sekretar SKD »Prosvjete«.¹⁹ Mihajlović je osim toga tvrdio da su osnivačka prava SKD »Prosvjete« na Izdavačko poduzeće Prosvjeta prenesena na RKSS-RNH 1980. godine, nakon brisanja SKD »Prosvjete« iz registra udruga, a da su 1986. prenesena na JAZU.²⁰

Rad Centra za kulturu i historiju SKD »Prosvjete«

Odmah nakon ponovnog osnivanja SKD »Prosvjete« formirani su pojedini centri i radne grupe unutar samog Društva. Tako je, na tragu nekadašnjeg Muzeja Srba u Hrvatskoj i

¹⁶ ASH, fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 218/08, Statut Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta«.

¹⁷ Ugovor o odnosima između SKD »Prosvjete« i Izdavačkog poduzeća »Prosvjete« vidi u: ASH, Fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 39/08.

¹⁸ Odluku o upravljanju i gospodarenju zgradom u Berislavićevoj 10 vidi u: ASH, Fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 9/08.

¹⁹ O tome slučaju vidi u: *Naš glas*, br. 38/39, prosinac 1997, 51-54; *Novosti, list Srpskog kulturnog društva Prosvjeta*, br. 8, novembar 1997, 6-7.

²⁰ *Naš glas*, br. 38/39, prosinac 1997, 54.

Arhiva Srba u Hrvatskoj osnovan Centar za kulturu i historiju Srba u Hrvatskoj.²¹ Među najbolje afirmacije nekog naroda, posebno nemnogoljudnog, spadaju kultura i znanost. Srbi u Hrvatskoj pritom, poput svake druge manjinske zajednice, putem znanosti i kulture mogu afirmirati svoj narod, ali i državu u kojoj žive. Vodstvo SKD »Prosvjete« bilo je tada svjesno svojih mogućnosti, pa su stoga osnovali Centar za historiju i kulturu unutar samog društva, iako im je u programskom planu bilo osnivanje Instituta.²² Na čelo toga Centra postavljen je dr. Veselin Golubović, filozof, koji je te iste godine, 1993., izbačen sa Zavoda za filozofiju pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Kako stoji u izvještaju o radu SKD »Prosvjete« između 27. veljače 1993. i 1. svibnja 1994. godine, Centar za historiju i kulturu pokrenuo je niz aktivnosti i »naučnih projekata«²³ među kojima su bili: »Filozofija Gaje Petrovića«²⁴, »Književno stvaralaštvo Vladana Desnice«²⁵, »Vjerske

²¹ U Centru za kulturu i historiju činili su kadrovsku osnovu dr. Veselin Golubović, mr. Mladen Labus, Milorad Novaković, prof. dr. Svetozar Livada, mr. Čedomir Pavlović, dr. Milorad Pupovac, mr. Siniša Tatalović, prof. dr. Slobodan Uzelac, Čedomir Višnjic i dr. Divna Zečević, a glavni interesi Centra bili su povijest, etnologija, filologija, umjetnost, književnost i povijest znanosti i filozofije. U razdoblju između svibnja 1994. i kolovoza 1995. godine četvorica istaknutih članova SKD »Prosvjete« podnose ostavke na svoje pozicije. Lazo Mamula, podpredsjednik Društva i predsjednik pododbora u Gomirju, Čedomir Pavlović, član Glavnog odbora i jedan od koordinatora Centra za kulturu i historiju Srba u Hrvatskoj, Branislav Čelap, član Glavnog odbora, i Siniša Tatalović, također sekretar Centra za kulturu i historiju Srba u Hrvatskoj. Razlozi ostavki nisu bili sasvim jasni iz izvještaja o radu SKD »Prosvjete« između svibnja 1994. i kolovoza 1995. godine. Jedino se Čelap očitovao o svojoj ostavci »zbog nepravilnog glasanja o izboru članova Upravnog odbora Izdavačkog poduzeća »Prosvjeta«. Podnošenje ostavki dvaju djelatnika Centra za kulturu i historiju Srba u Hrvatskoj pridonijelo je uvelike nemiru u samom Centru. Uz to, u izvještaju Veselina Golubovića, koordinatora Centra, vidljivo je da je smanjivanje proračuna »Prosvjeti« od strane Ureda za međunacionalne odnose također pridonijelo osipanju zainteresiranih, baš kao i pitanje smještaja Centra. Golubović navodi da se jedan od već spomenutih projekata ugasio, a da su neki u zastoju, ali ipak u svojem izvještaju pokazuje velik entuzijazam. (ASH, Fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 19/08).

²² Do osnivanja Instituta nikada nije došlo, iako je bilo u planu traženje dozvole od Ministarstva znanosti i tehnologije. Golubović je u intervjuu *Identitetu* rekao ovako: »Glavni odbor SKD »Prosvjeta« donio je još sredinom 1995. godine odluku o osnivanju Instituta. Na to nas ponukao Zakon o znanstveno-istraživačkoj djelatnosti Republike Hrvatske. Vlasnik Instituta bila bi »Prosvjeta« – zaposlili bismo nekoliko ljudi koji bi onda oko sebe na projektima okupljali istraživače sa Sveučilišta i drugih instituta.« Ministarstvo znanosti i tehnologije bilo je upoznato s namjerom osnivanja Instituta. Iz Ministarstva je stigao odgovor da se ideja prihvaća, ali da treba udovoljiti nekim zahtjevima sadržajne prirode – osigurati prostor, opremu, biblioteku, kadrove, financijska sredstva za osnivanje i znanstveni program za tri godine. Budući da su djelatnici Centra za kulturu i historiju poduzeli sve radnje koje su bile navedene u dopisu iz Ministarstva u jesen 1996. o tome su obavijestili Ministarstvo. Međutim, od Ministarstva nikada nije stigla dozvola za osnivanje ovog Instituta (vrlo vjerojatno zbog činjenice da nisu bili ispunjeni svi traženi uvjeti). Golubović je također naglasio kako je već tada Centar raspolagao s 50 kadrova u rangu od asistenta do znanstvenog savjetnika koji su bili spremni surađivati na raznim projektima. Osim toga, naglasio je da ne računa samo na Srbe, već i na Hrvate koji se žele baviti srpskim temama. Golubović je zamišljao kako bi iz budućeg Instituta mogao nastati veliki Srpski kulturni centar koji bi uz Institut sadržavao i biblioteku, arhiv, kino i kazališnu dvoranu, galeriju, muzej, školske prostorije i prostorije za druge kulturne djelatnosti. (*Identitet*, br. 8-9, ožujak-travanj 1997, 38-39.)

²³ Projekti su imali svoje rokove završetka između 1994. i 1997. godine. Svi voditelji projekata bili su dužni davati šestomjesečne izvještaje Centru za kulturu i historiju. Budući da neki projekti nisu bili izvedeni na vrijeme, njihovi voditelji su molili za produženje rokova.

²⁴ Budući da je Gajo Petrović umro te, 1993. godine, SKD »Prosvjeta« odlučila je pokrenuti istraživanje njegovog opusa. Za taj posao je zaposlila Veselina Golubovića, koji je bio zadužen za izradu studije i vođenje samog projekta.

²⁵ Za vođenje projekta izradu studije o Vladanu Desnici SKD »Prosvjeta« zaposlila je Milana Miškovića. Jedna od važnih aktivnosti SKD »Prosvjete« bilo je i organiziranje znanstvenog skupa o književnom djelu

polemike Istočne i Zapadne crkve u 18. i 19. stoljeću»²⁶, »Povijest Srba u Gorskom kotaru»²⁷, »Povijest srpskih i pravoslavnih zajednica u hrvatskim gradovima od 15. do 20. stoljeća»²⁸, »Psihički poremećaji rata s posebnim osvrtom na građane srpske nacionalnosti»²⁹, »Doživljaji zagrebačkih učenika u vezi njihove nacionalne i vjerske pripadnosti s posebnim osvrtom na učenike srpske nacionalnosti»³⁰, »Suvremene tendencije u promjenama nacionalnog, vjerskog i osobnog identiteta u Republici Hrvatskoj s posebnim osvrtom na građane srpske nacionalnosti»³¹, »Hrvatska demokracija i srpsko pitanje»³² i »Jezik i jezična politika Srba u Hrvatskoj»³³. Uz navedene projekte, bili su u kasnijem razdoblju (dakle, 1995. i 1996. godine), pokrenuti i projekti »Popis i naučna obrada predmeta srpske provenijencije u muzejima i galerijama Zagreba« voditeljice Aleksandre Lazarević, »Srbi u Rijeci« Ljubinke Karpowicz, a 1997. godine trebali su biti pokrenuti i projekti »Arhiv SKD Prosvjeta 1944-1950« voditelja

Vladana Desnice, koji je prvi put održan 20. i 21. lipnja 1997. (O tome vidi više u *Novosti, list SKD »Prosvjeta»*, broj 5, srpanj 1997, 6.)

²⁶ Za vođenje projekta »Vjerske polemike Istočne i Zapadne crkve u 18. i 19. stoljeću SKD »Prosvjeta« zaposlila je Divnu Zečević.

²⁷ Za vođenje projekta »Povijest Srba u Gorskom kotaru« SKD »Prosvjeta« je zaposlila dr. Dragu Roksandića. On je također bio zadužen da napiše rad »Etnodemografski procesi i promjene u pravnom statusu Srba u Gorskom kotaru od 17. do 19. stoljeća« te rad »Trankripcija i transliteracija izvorne građe«. Uz njega su na projektu bili i Siniša Tatalović s radovima »Društvo i politika u gomirskom kraju-bibliografija« i »Društvo i politika u Gomirskom kraju-studija« i Divna Zečević s radom »Usmena povijest Srba u Gorskom kotaru«. Za dvije teme (»Povlastice Srba u Gomirju, Vrbovskom i Moravicama« i »Ekonomika u Gomirskom kraju«) nije bilo autora.

²⁸ Za vođenje projekta »Povijest srpskih i pravoslavnih zajednica u hrvatskim gradovima od 15. do 20. stoljeća bio je zadužen dr. Drago Roksandić. Također je imao zadatak napisati rad »Povijest srpske i pravoslavnih zajednica u Zagrebu«, dok je »Povijest srpske i pravoslavnih zajednica u Rijeci« trebala napisati Ljubinka Karpowicz. Vesna Stanković je do svibnja 1994. godine napisala rad »Povijest srpske i pravoslavnih zajednica u Zagrebu – bibliografija«.

²⁹ U projektu »Psihički poremećaji kao posljedica rata s posebnim osvrtom na Srbe« sudjelovali su Nebojša Lazić kao voditelj projekta i kao autor dijela istoimene studije. Drugi dio studije trebao je izraditi Jovan Bamburač.

³⁰ U projektu »Doživljaji zagrebačkih učenika u vezi njihove nacionalne i vjerske pripadnosti s posebnim osvrtom na učenike srpske nacionalnosti« voditelj je bio dr. Slobodan Uzelac, a studije su trebali napisati uz voditelja Nebojša Lazić, Ivan Magdalenić i Bosiljka Milinković. Projekt je završen 1996. godine. (*Identitet*, br. 8-9, ožujak-travanj 1997, 38-39.)

³¹ U projektu »Suvremene tendencije u promjenama nacionalnog, vjerskog i osobnog identiteta u Republici Hrvatskoj s posebnim osvrtom na građane srpske nacionalnosti« voditelj je bio dr. Slobodan Uzelac, a uz njega su dijelove studije o tome problemu trebali napraviti Ivan Magdalenić, Bosiljka Milinković i Milan Župančić. Dr. Uzelac je tako napisao tekst koji se odnosio na probleme u realizaciji tog projekta. (ASH, fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 210/08). Financiranje toga projekta je odbijeno od strane Ministarstva prosvjete i športa zbog negativne recenzije u kojoj se navodi da »znanstvena spoznaja stvarnih motiva eventualnih promjena identiteta teško da mogu u bilo čemu pridonijeti unaprijeđenju općih prava i sloboda, a rezultati bi se mogli iskoristiti kao sjeme razdora i protiv politike suživota«. (*Identitet*, br. 14, listopad 1997, 10.)

³² U projektu »Hrvatska demokracija i srpsko pitanje« voditelj projekta bio je Jovan Mirić te je on trebao napisati članak »Demokratske pretpostavke rješavanja srpskog pitanja«. Uz njega je s radom »Problemi političke komunikacije; Konsocijacijski model; individualističko i grupno u pristupu srpskom pitanju u Hrvatskoj; Mediji i hrvatsko-srpski odnosi; Analiza decision-making procesa« na projektu sudjelovao Dejan Jović i s radom »Modeli iskazivanja političke volje Hrvata prema srpskom pitanju u Hrvatskoj; Političke stranke Hrvatske XX stoljeća o srpskom pitanju« Tihomir Cipek.

³³ U projektu »Jezična politika i jezik Srba u Hrvatskoj« voditelj projekta i autor znanstvene studije bio je dr. Milorad Pupovac.

Čedomira Višnjica, »Bibliografija o Srbima u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću« voditeljice Bosiljke Milinković, »Leksikon Srba u Hrvatskoj« voditelja Čedomira Višnjica, »Demografske promjene među Srbima u Hrvatskoj od 1941. do danas« voditelja dr. Svetozara Livade i dr. Đure Zatezala, »Objektivne i subjektivne pretpostavke za implementaciju školske autonomije Srba u Hrvatskoj« voditelja dr. Slobodana Uzelca, »Psihološke dimenzije nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj« voditelja dr. Jovana Bamburača, »Političke i ustavno-pravne karakteristike uređenja većinsko-manjinskih odnosa u unitarnim i složenim državama te državnim zajednicama« voditelja dr. Milorada Pupovca i mr. Predraga Šipke, »Identitet, akulturacija i sociokulturna integracija« voditelja dr. Jordana Jelića, »Filozofija Branka Bošnjaka« voditelja mr. Mladena Labusa, »Srpske škole i istaknuti srpski učitelji u Hrvatskoj do 1941. godine« voditelja dr. Milana Matijevića i »Svetozar Pribićević 1929. – 1936. u dokumentima iz čeških arhiva« voditelja mr. Dejana Jovića i dr. Jana Pelikana.³⁴

Rad radne grupe za obrazovanje

Istovremeno s Centrom za kulturu i historiju osnovana je i radna grupa za obrazovanje. Na temelju Ustavnog zakona o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj SKD »Prosvjeta« formirala je Radnu grupu za obrazovanje koja se trebala brinuti o pitanjima ostvarivanja prava u odgoju i obrazovanju djece srpske nacionalnosti u Republici Hrvatskoj. Ova se grupa sastala nekoliko puta i u dogovoru sa Zavodom³⁵ za školstvo izradila radni materijal »Temeljni stavovi o ostvarivanju školske autonomije Srba u Hrvatskoj«. U »Temeljnim stavovima« je iznesena ideja o stvaranju »Školskog saveza Srba u Hrvatskoj«, a prije toga stvaranje »zajedničkog tijela za pitanja hrvatsko-srpskog/srpsko-hrvatskog interkulturalizma u školstvu u Republici Hrvatskoj«³⁶. Radna grupa se zalagala i za otvaranje autonomnog Srpskog studija i Instituta za srpske studije. Dana 26. veljače 1994.³⁷ Radna grupa je organizirala i Savjetovanje o školskoj autonomiji na kojem je sudjelovalo oko 60 učesnika. Na samom savjetovanju mišljenja o školskoj autonomiji Srba u Hrvatskoj bila su drastično podijeljena. U tim ratnim godinama neki su smatrali »da nema ni elementarnih pretpostavki za bilo kakvu autonomiju, a najmanje za autonomiju srpskog školstva u Hrvatskoj«, a drugi su mislili da ne treba čekati »neko bolje vrijeme«³⁸. Međutim, radna grupa za obrazovanje uskoro će se naći pred još većim problemima. Naime, od 16. svibnja 1994. godine Ured za međunacionalne odnose uskraćuje sredstva za financiranje rada na Izvedbenom programu školske autonomije u Hrvatskoj. Od tada taj Ured uporno prebacuje svu odgovornost na Ministarstvo prosvjete i športa koje se pak uopće ne oglašava o financijskom planu. Naime, ovo se ministarstvo očituje da odluke o obrazovanju etničkih skupina donose županijske skupštine. SKD

³⁴ *Identitet*, br. 8-9, ožujak-travanj 1997, 38-39.

³⁵ Jedan od prvih sastanaka u Zavodu za školstvo održan je 10. listopada 1993. godine. Na njemu su bili dr. Drago Roksandić, dr. Milorad Pupovac, Nikola Radačić, Drago Kekanović, Vladimir Funduk, Mate Matas Margarita Vrbanić. (ASH, fond Milorad Pupovac, b.b.). Dr. Pupovac je 19. listopada 1993. napisao tekst »Inicijativa za ostvarivanje obrazovne autonomije Srba u Hrvatskoj« u kojem iznosi kako postoje tri osnovna sadržajna područja unutar kojih bi se mogla ostvariti obrazovna autonomija: lingvističko, literarno i historiografsko. (ASH, fond Milorad Pupovac, b.b.).

³⁶ ASH, fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), kutija 5, 172/08; kutija 1, 8/08.

³⁷ *Vjesnik*, 27. veljače 1994., 3.

³⁸ ASH, fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), kutija 5, 173/08. Dr. Svetozar Livada je smatrao da treba čekati bolja vremena, a dr. Milorad Pupovac da treba odmah djelovati. (*Prosvjeta*, br. 1, travanj 1994, 8-9).

»Prosvjeta« naglašava kako je izvršena potpuna kroatizacija svih nastavnih planova i programa i kako se srpsko ime, srpska baština i udio Srba u Hrvatskoj kulturi i društvu ili prešućuju ili proglašavaju hrvatskima, a kada se spominju, onda je to u negativnom kontekstu. Zbog obrazovanja po »kroatiziranim nastavnim programima« Komisija za obrazovanje SKD »Prosvjete« organizirala je u dogovoru sa Srpskom pravoslavnom crkvenom opštinom u Peroju, Ministarstvom prosvjete i športa Republike Hrvatske i Uredom za etničke i nacionalne zajednice ili manjine Vlade Republike Hrvatske prvu Ljetnu školu za učenike srpske nacionalne zajednice u Hrvatskoj od petog do osmog razreda. Škola je održana u trajanju od mjesec dana tijekom srpnja i kolovoza 1996. godine, a na njoj su sudjelovala djeca iz Siska, Zagreba, Rijeke, Pakraca, Daruvara, Pule, Peroja, Jasenka, Drežnice, Donjih Dubrava, Gomirja, Samobora, Ogulina, Karlovca i Srpskih Moravica. U Prvoj ljetnoj školi bilo je ukupno 73 djece, a školu su vodili profesori i vjerski službenici iz raznih škola u Hrvatskoj.³⁹ Škola se vrlo brzo našla na udaru novinara. Naime, novinari su optužili SKD »Prosvjetu« da se ovdje ne radi o školi za pripadnike manjine već »tajanstvenom centru za obuku« čiji predavači uznemirju lokalno stanovništvo. Nacionalni reporteri donijeli su tako niz optužbi na ovu benignu Ljetnu školu i oca Danila Ljubotinu, lokalnog paroha, revoltirani činjenicom što im Siniša Tatalović, inače predsjednik Komisije za obrazovanje SKD »Prosvjete«, nije želio dati odgovore na pitanja o strukturi učenika i radu škole štiteći na taj način djecu.⁴⁰ Novinari su se posebno okomili na činjenicu da su kao gosti u školu bili pozvani predstavnici Srba iz tada još nereintegriranog Podunavlja. Siniša Tatalović u novinama daje intervju u kojima pokušava obraniti smisao i značenje ljetne škole u Peroju. Među ostalim on veli: »Želim kazati da u Peroj nismo došli zbog tamošnjeg stanovništva već zbog povoljnih uvjeta koji su nam bili ponuđeni, ali i zbog saznanja o vrijednim žiteljima toga mjesta koji pridošlicama ne stvaraju nikakve probleme. Njihov odnos prema nama potvrđen je i na završnoj svečanosti na kojoj je sudjelovao i tamošnji mjesni zbor, a treba reći da smo od jednog mještanina u Peroju, inače člana HDZ-a, dobili daske za tribinu koju su nam poslije potpuno besplatno izgradili. Sve to pokazuje da priče o neprijateljstvu stanovništva prema nama jednostavno ne stoje.«⁴¹ U lokalnom glasilu *Glasu Istre* 25. rujna izlazi članak etnologa dr. Josipa Milićevića pod naslovom »Jedan identitet na štetu drugoga« u kojem Milićević napada ideju o održavanju »srpske škole« u crnogorskom mjestu. »Srpstvo im se (Perojcima, op.a.) počinje nametati nakon gradnje srpske pravoslavne crkve u Trstu i preko popova koji im nabavljaju srpski tisak.« Crkva postaje, prema mišljenju Josipa Milićevića, nositelj srbizacije, a posebno se okomljuje na lokalnog paroha koji je postavio samo na ćirilici natpis na parohiji »što nije po želji većine stanovnika sela, pa čak i nekih Crnogoraca«⁴². Već dva dana kasnije Milićeviću odgovara dr. Slobodan Uzelac, tadašnji predsjednik SKD »Prosvjete«. »Očekivali smo od doktora etnologije da ćemo u opširnom tekstu kojega je napisao pročitati ponešto poučnoga o tome kako jedan identitet može štetiti drugome. ... Umjesto odgovora na ova pitanja, koja je obećao naslovom, autor teksta je na jednoj jedinoj stranici prosuo toliko

³⁹ U školi su djeca dobivala osnovna znanja iz ćirilice, srpske povijesti, likovne kulture, glazbene kulture i vjerske kulture. Učenici su bili podijeljeni u dvije smjene. Ukupno je održano 120 sati nastave, a nastava se održavala od 8 ujutro do 19 (s odmorima i pauzom za ručak). Učenici su uglavnom bili zadovoljni školom. (ASH, Fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 150/08; 102/08).

⁴⁰ *Nacional*, 16. kolovoza 1996., 11.

⁴¹ *Slobodna Dalmacija*, 3. rujna 1996., 10.

⁴² *Glas Istre*, 25. rujna 1996..

insinuacija da nam ostaje naprosto zaključiti kako to što ovaj čovjek piše nema sa Srpskim kulturnim društvom »Prosvjeta« ama baš nikakve veze.«⁴³ Uzelac u tekstu osuđuje Milićevićeve napade i inzistira na tome kako su srpski i crnogorski identitet prijateljski i bliski, a ne, kako Milićević ističe, neprijateljski. Neposredno nakon održane prve ljetne škole u Peroju 29. rujna 1996., izlazi u izdanju SKD »Prosvjete« knjiga »Školska autonomija Srba u Hrvatskoj«⁴⁴. U toj je knjizi iznesen nastavni plan i program za djecu srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj koji je predložen Ministarstvu prosvjete i športa na čijem je čelu tada bila Ljilja Vokić. Ministarstvo je na tu knjigu uložilo prigovor budući da je bila izdana bez ikakvih dogovora. Dana 16. listopada 1996. u *Vjesniku*⁴⁵ izlazi članak »Počinje školski program za srpsku zajednicu u Hrvatskoj«. U članku se naglašava da će se program provoditi pet sati tjedno, najvjerojatnije u popodnevnoj nastavi ili vikendom. Škole će određivati da li će se nastava održavati u školskim prostorijama ili u crkvi. Nastava će biti uvedena ukoliko bude makar jedan zainteresirani kandidat. Dodatni program se održava za srpski jezik⁴⁶, likovni odgoj, muzičku kulturu, historiju i geografiju, a bilo je moguće da se u jednoj školi odabere samo jedan predmet i sluša svih pet dodatnih sati. U *Glasniku Ministarstva prosvjete i športa* izlazi krajem listopada 1996. Odluka o nastavnom planu i programu njegovanja srpskog jezika i kulture za pripadnike srpske nacionalne manjine ili etničke zajednice u Republici Hrvatskoj za školsku 1996./97. godinu i Plan i program dodatne nastave za djecu srpske nacionalne manjine ili etničke zajednice u Republici Hrvatskoj od prvog do osmog razreda osnovne škole.⁴⁷ O tome izlaze komentari u novinama. Odmah nakon objave ponešto izmijenjenog programa Ministarstva dr. Slobodan Uzelac, tadašnji predsjednik »Prosvjete«, reagira u *Vjesniku*: »Program ne pruža minimum tolerancije za obrazovanje jedne manjine«.⁴⁸ Također navodi da su iz programa izbačeni bitni dijelovi koji su dogovoreni između Ministarstva i »Prosvjete«. Iz programa su izostavljeni, kako navode u odgovoru Ministarstva prosvjete i športa, morbidni pojmovi poput zločini, logori, zatvori, stratišta. U zagradi se navodi da se takvi pojmovi »zbog morbidnosti i poticanja novih nesporazuma ne bi smjeli ugrađivati u nastavne programe bez obzira radi li se o redovnim ili dopunskim. Isto tako je izbačeno poglavlje *Hrvatsko proljeće i Srbi*, jer navodno, Hrvatsko proljeće nema ništa sa Srbima u Hrvatskoj. Iz programa su izbačene i neke pjesme koje isto tako nemaju veze sa Srbima već su dio slovenske, crnogorske, njemačke ili hrvatske kulture (pa ih zato Srbi ne smiju učiti), ali i Svetosavska himna kao preteška za učenike. Obrazloženje je da se strane pjesme ne mogu učiti zbog poštivanja kulturnog nasljeđa spomenutih (Crnogoraca, Slovenaca i Nijemaca) naroda i zemalja, a Uzelca se optužuje za neprosvjetne svrhe zbog kojih je reagirao.⁴⁹ U *Hrvatskom slovu* 25. listopada, dakle svega tri dana nakon objave programa, izlazi članak Ivana Biondića »Korak do države u državi« s podnaslovom »Srpska (školska?) autonomija«. Ondje se Biondić osvrće, nakon širokog povijesnog uvoda, na sam program

⁴³ *Glas Istre*, 27. rujna 1996.

⁴⁴ S. Tatalović, S. Uzelac, *Školska autonomija Srba u Hrvatskoj*, Zagreb 1996.

⁴⁵ *Vjesnik*, 16. listopada 1996.

⁴⁶ Prijedlog »Odabrane teme za nastavu srpskog jezika u osnovnim školama« dr. Milorada Pupovca poslan je SKD »Prosvjeti« 1997. godine. (ASH, SKD »Prosvjeta« (redakcija), 196/08.)

⁴⁷ *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa*, br. 12, god. II., Zagreb 22. listopada 1996., 7-18.

⁴⁸ *Vjesnik*, 7. studeni 1996.

⁴⁹ *Vjesnik*, 10. studeni 1996.

koji naziva svesrpskim i jugoslavenskim posebice iz povijesti i književnosti.⁵⁰ Nastavni plan i program poslan je Srbima u Podunavlju da ga prihvate. Međutim, Srbi u Podunavlju plan su odbili. U hrvatskim novinama nailazimo na ogorčenje zbog odbijanja »Prosvjetinog« programa, kako ga zovu novinari. Tijekom zime 1996. organizirana je Zimska škola SKD »Prosvjete« u Gomirju po uzoru na Ljetnu školu u Peroju.⁵¹ Kako se približavalo vrijeme počinjanja dodatne nastave za djecu srpske nacionalnosti, u pojedinim hrvatskim novinama izlazili su članci koji su se ticali srpske školske autonomije. I opet je Ivan Biondić, inače sveučilišni profesor iz Zagreba⁵², inzistirao da se zapravo radi o stvaranju države unutar države i reaktiviranju »famoznog plana Z-4«. U istom se članku s njim sučeljava Vladimir Funduk, predsjednik Komisije za obrazovanje SKD Prosvjete. On, za razliku od Biondića, smatra da hrvatski školski sustav ni na koji način ne može biti ugrožen zbog ostvarenja prava na manjinsku nastavu koje pruža uostalom i Ustav.⁵³ Dodatna nastava za djecu srpske nacionalnosti počela je isprva u Rijeci (iako je bilo pokušaja i u Zagrebu, ali ondje zbog malog broja prijavljenih (svega 10) i kašnjenja štampanja manjinskih školskih udžbenika nije počela)⁵⁴. U siječnju 1998. bit će štampani prvi udžbenici.⁵⁵ 17. siječnja 1998. godine dvadesetak riječkih osnovaca srpske nacionalnosti »probili su led« i započeli s manjinskom nastavom, kako stoji u listu *Novosti SKD »Prosvjete«*.⁵⁶

Rad grupe za izdavačko-informativnu djelatnost

Kao treća grupa, profilirala se radna grupa za izdavačko-informativnu djelatnost.⁵⁷ Budući da na početku djelovanja SKD »Prosvjete« 1993. godine nisu postojali uvjeti za izdavanje samostalnog glasila, članovi ove radne grupe priključili su se radu redakcije »Srpskog glasnika«. Na taj način je »Srpski glasnik« postao zajedničko glasilo Zajednice Srba za Rijeku, Istru i Gorski kotar i SKD »Prosvjetu«. Međutim, nedugo potom, u travnju 1994. godine, izlazi prvi broj *Prosvjete*. Nakon objavljivanja prvih brojeva Milorad Novaković, tadašnji i sadašnji urednik časopisa *Prosvjeta* daje nekoliko intervjua za pojedine srpske listove.⁵⁸ Novaković ne govori samo o obnavljanju lista *Prosvjeta*, već općenito o situaciji u kojoj se u tim ratnim godinama nalaze Srbi u velikim hrvatskim gradovima, a posebno u Zagrebu. Zapravo iznosi tvrdnju da se treba »očuvati ono što očuvati još da od srpske kulture u Hrvatskoj i od posebnosti Srba u Hrvatskoj. Ujedno iznosi potrebu borbe za kulturnu autonomiju Srba u Hrvatskoj. »Mi smo dio srpskog naroda, srpske kulture, uz sve specifičnosti... Niti možemo niti hoćemo da se odrekemo uticaja hrvatske kulture na nas, ali ni oni ne mogu da se odreknu naše kulture na njih.⁵⁹ Međutim, napadi na ovaj list u hrvatskim novinama su učestali. Dragan Lendić piše

⁵⁰ *Hrvatsko slovo*, 25. listopada 1996., 5.

⁵¹ *Novosti, list Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta«*, br. 1, siječanj 1997, 6.

⁵² Interesantno je da je Ivan Biondić održao predavanje Istorijaska raskršća hrvatskog učiteljstva tijekom studenog 1997. godine u organizaciji SKD »Prosvjete« u Zagrebu. Na predavanje je došlo izuzetno malo zainteresiranih. (*Novosti, list Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta«*, br. 8, studeni 1997, 16).

⁵³ *Večernji list*, 12. listopada 1997.

⁵⁴ *Novosti, list Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta«*, br. 8, studeni 1997., 9.

⁵⁵ *Novosti, list Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta«*, br. 10, veljača 1998., 2.

⁵⁶ *Novosti, list Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta«*, br. 10, veljača 1998., 3.

⁵⁷ U toj grupi su bili Branka Fulanović, Drago Kekanović, Milorad Novaković, Branka Šesto, mr. Siniša Tatalović i Čedomir Višnjčić.

⁵⁸ O SKD »Prosvjeti« i časopisu *Prosvjeta* tada izlazi nekoliko članaka. *NIN*, 15. srpnja 1994., 36-37; *Borba*, 25-26. ožujka 1995., 28-29.

⁵⁹ *NIN*, 13. siječnja 1995., 36-37.

članak u *Kulturnom obzoru Večernjeg lista* 24. srpnja 1994.⁶⁰ U članku se Lendić osvrće na činjenicu da je časopis potpomognut od strane Ministarstva kulture i prosvjete i zapravo se čudi da je časopis dobio bilo kakvu financijsku potporu, a one koji ga vode i koji pišu u njemu ironično naziva »grupom znalaca pripravnih zastupati Srbe u Hrvatskoj«. Napada potom glavnog urednika Novakovića, kojeg optužuje da »ne haje za mnogim razorenim (hrvatskim, op.a.) naseljima«, a potom i Pupovca za »izdizanje manjinskog jezika i pisma iznad hrvatskog jezika i latinice. Članak nosi naslov »Buka iz mraka«, a bukači su, eto, Srbi koji se bune zbog npr. jezičnih napravdi, a »većina bi mojih sunarodnjaka odahnula kad bi Hrvati u Vojvodini i okupiranim dijelovima Hrvatske bili zakinuti samo na jezičnom području«. U *Slobodnoj Dalmaciji* 1996. godine izlazi članak o prevelikim dotacijama Vlade Republike Hrvatske srpskim institucijama, pa se među ostalima proziva i SKD »Prosvjeta« i na trošenje novca na publikacije poput *Prosvjete* ili *Kalendar*.⁶¹ Zbog prevelikih troškova optužuje se »Prosvjetu« i u drugim segmentima. Tako se npr. napominje u *Vjesniku* kako »Prosvjeta« ima vlastiti automobil, kako »Prosvjeta« ima velike telefonske račune, veće nego Ministarstvo prosvjete, i slično.⁶²

U Rijeci Pododbor Rijeka pokreće ediciju *Artefakti*, koju izdaju povremeno. U Rijeci će 1994. godine početi izlaziti dječji list *Bijela pčela*. Kao ni kod *Prosvjete*, u početnoj fazi izlaženja nije postojao način na koji bi se distribuirao ovaj list. Stoga se on uglavnom dijelio zainteresiranim članovima »Prosvjete« ili djeci preko pojedinaca u većim hrvatskim gradovima. List se štampa u 1500 primjeraka, a obuhvaćao je teme za mlađu i stariju djecu, kako je naglašavala glavna urednica lista Tanja Oluić.⁶³ Grupa za izdavačko-informativnu djelatnost tada prikuplja i rukopise pojedinih autora, ali u prvih godinu i pol ništa ne izdaje.⁶⁴ Tada se radi i na monografiji posvećenoj Vojinu Bakiću, koja će tek mnogo kasnije ugledati svjetlo dana. Pokušalo se već tada obnoviti *Novi ljetopis*, koji je posljednji put izašao 1990., ali zbog »ukupne društvene situacije« obnavljanje ovog časopisa ostavljeno je za bolja vremena (1996. godine izaći će prvi broj *Ljetopisa*). U prvoj polovici 1994. godine počelo se s pripremama za izdavanje

⁶⁰ *Večernji list*, 24. srpnja 1994., 22.

⁶¹ *Slobodna Dalmacija*, 8. veljače 1996.

⁶² *Identitet*, br. 14, listopad 1997, 8-10.

⁶³ *Identitet*, br. 10, lipanj 1997, 31.

⁶⁴ U izvještaju Radne grupe za informativno-izdavačku djelatnost SKD »Prosvjete« navode se prijedlozi za osnivanje raznih edicija: obnova biblioteke *Prosvjeta*, obnova *Male biblioteke* (za djecu), stvaranje biblioteke *Izabrana i sabrana djela*, formiranje biblioteke *Živa historija* (teme iz povijesti Srba u Hrvatskoj), formiranje biblioteke *Baština* (ponavljanje izdanja bitnih za povijest i kulturu Srba u Hrvatskoj – naslovi koji su predloženi su Nikola Borojević, *Izbor iz pjesničkog djela*, Nikanor Grujić, *Izbor iz cjelokupnog djela*, Ognjeslav Utješenović, *Izbor iz književnog i književno-teorijskog djela*, Vladimir Ardalić, *Etnografski materijal o Bukovici*, Bude Budisavljević, *Izbor pripovjedaka i memoari*, Nikola Vukojević, *Izbor pripovjedaka*, Milan Budisavljević, *Izbor iz cjelokupnog djela*, Veljko Miličević, *Izbor iz cjelokupnog djela*, Stevan Galogaža, *Izbor iz cjelokupnog djela*; Dragan Aleksić, *Izbor iz cjelokupnog djela*; Milan Durman, *Izbor iz cjelokupnog djela*), formiranje biblioteke *Zameteni rukopis* (objavljivanje naslova značajnih autora koji do danas nisu objavljeni), formiranje biblioteke *Novi uvid* (objavljivanje djela koja redefinišu i promišljaju na nov način stare probleme) i formiranje biblioteka *Prijevodnih izdanja*, *Komercijalnih izdanja* i *Posebni izdanja*. (ASH, Fond SKD Prosvjeta (redakcija), 87/08). U biblioteci *Reprinti* plan je bio objaviti knjige Đ. Daničića, *Narodna poslovice*; Nikole Begovića, *Narodne pjesme Like i Banije*; Sime Lazić Lukina, *Srbin do Srbina*; *Narodna misao*, almanah iz 1897.; B. Lastavice, *Prvi otkosi*; B. Mašić, *Ratne slike i utisci*. (ASH, Fond SKD Prosvjeta (redakcija), 100/08).

»Prosvjetinog« *Kalendar*, čiji će prvi broj ugledati svjetlo dana 1995. godine.⁶⁵ U 1995. godini u planu je izdavanje brojnih knjiga⁶⁶. Drago Roksandić 1996. godine predlaže naslove pojedinih izdanja⁶⁷. Velik broj predloženih projekata uvelike je kasnio, a samo su neki završeni.⁶⁸ U jednom intervjuu koji je za *Identitet* dao Čedomir Višnjić⁶⁹, nosilac izdavačkog angažmana SKD »Prosvjete«, vidljivo je kako je prvenstvena ideja grupe za izdavačko-informativnu djelatnost bavljenje srpskom manjinskom kulturom u Hrvatskoj. Višnjić već tada dobro primjećuje: »Također u izdavačkom smislu, vrijeme ne radi za nas; mislim da nećemo imati puno mjesta u planovima, kako hrvatskih, tako i srpskih izdavača.« Kekanović, Višnjićev kolega u izdavačkoj djelatnosti, u istom intervjuu veli kako među njima (u »Prosvjeti«) postoji »prešutan dogovor da loš tekst u stručnom, navijački u političkom i huškački u etno-smislu nikako ne može proći«. Najveće je pitanje koje si postavljaju i sami urednici tko će ta djela (koja oni štampaju) čitati. Jer radi se o izdavaču bez značajnije čitalačke publike, ili još bolje, o izdavaču čija je čitalačka publika rasuta po susjednim državicama. S druge strane problem »Prosvjetinih« izdanja je njihova ćirilicna zatvorenost. I Višnjić i Kekanović vrlo dobro shvaćaju činjenicu da je njihova čitalačka publika mala i da njihova izdanja teško dopiru do šire publike, što im omogućava da rade u miru, ali im onemogućuje uspostavu dijaloga s većinskim narodom.

Osnivanje i djelovanje Centralne biblioteke i čitaonice i rad teatarske radionice

Dana 18. svibnja 1995. godine, na 26. sjednici SKD »Prosvjete« odlučeno je da se osnuje Centralna biblioteka i čitaonica SKD »Prosvjete«.⁷⁰ Već prije toga, u veljači 1994. godine, donesen je program rada Odbora za revitalizaciju biblioteke i čitaonice SKD »Prosvjeta«. Na čelu tog odbora nalazio se Drago Kekanović, a u Odboru su sjedili Branka Fulanović, Branislav Čelap, Velimir Sekulić i Siniša Tatalović.⁷¹ Knjižnica je nastala na temelju otkupljenih i darovanih knjiga. Posebno je mnogo knjiga ova knjižnica u svojim začecima dobila od gradskih knjižnica koje su u to vrijeme naveliko otpisivale

⁶⁵ Za urednike *Kalendar* imenovani su Čedomir Višnjić i Drago Kekanović.

⁶⁶ U 1995. godini bilo je u planu izdavanje ovih knjiga: M. Mišković, *Egzistencijalni roman Vladana Desnice*; Stevo Drakulić, *Stranac u kući i Susret na peronu*; P. Ritter Vitezović, *Povijest Srbije, Pisma Svetozara Pribićevića; Pregled historije SKD »Prosvjete« 1944 – 1972; Monografija o Vojinu Bakiću*; N. Nestorović, *Pripovjetke*; M. Maslić, *Analiza tekstova beogradskih nadrealista*; M. Severović, *Koprivnički kanconijer* (ASH, Fond SKD Prosvjeta (redakcija), 60/08).

⁶⁷ U biblioteci *Granice* predložio je izdavanje *Statuta Valachorum (kritičko izdanje)* i objavljivanje knjige *La Croatie occidentale* (Andre Blanc), a u biblioteci *Memoria* knjigu Nikole Popovića *Prepiska*. Roksandić je također predložio pokretanje biblioteke *Srednjoevropski krug*. (ASH, Fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 99/08.)

⁶⁸ Do 1998. godine SKD »Prosvjeta« objavila je dva *Ljetopisa*, dva *Narodna srpska kalendara*, dva broja *Artefakata*, knjige D. Roksandić, *Protiv rata*, J. Mirić, *Demokracija u postkomunističkim društvima*, S. Tatalović, *Manjinski narodi i manjine*. S. Uzelac, *Identitet i strah*, S. Livada, *Etničko čišćenje-zločin stoljeća*, A. Pribićević, *Od gospodina do seljaka*, A.S. Lazarević, *Srbi u Hrvatskoj u svjetlu muzeografije*, S. Lukin Lazić, *Srbini u Srbima*, Č. Višnjić, *Kordunaški proces*, Đ. Medić, *Bibliografija Dušana Čalića*, M. Severović, *Svijeće i lopoči*, D. Zečević, *Autoportret s dušom*, D. Kekanović, *Američki sladoled*, N. Devetak, *Rasulo*, S. Tatalović, S. Uzelac, *Školska autonomija*, M. Petrović, *U gornjoj Slavoniji*, brošura *Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«*. (ASH, fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 50/08)

⁶⁹ *Identitet*, br. 6, siječanj 1997, 32-34.

⁷⁰ Odluku o osnutku ove institucije vidi u: ASH, Fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 124/08.

⁷¹ ASH, Fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 37/08.

svoje knjige čiji su autori bili srpski pisci ili čiji je sadržaj bio tiskan na ćirilici.⁷² Međutim, među darovanim knjigama bilo je i novijih knjiga. U prosincu 1996. godine Velimir Sekulić, tadašnji i sadašnji voditelj Centralne biblioteke Srba u Hrvatskoj, ističe u intervjuu *Identitetu* kako se na policama nalazi oko 6000 knjiga⁷³. Sekulić tom prilikom veli: »Knjižnicu smo otvorili 26. januara ove godine (1996., op.a.). Većina djela nam je poklonjena. Mi sami kupili smo samo manji dio knjiga u vrijednosti od 25 hiljada kuna. Knjige smo, najvećim dijelom, dobili od Knjižnica grada Zagreba – radi se, uglavnom, o školskoj lektiri, ili o knjigama koje su bile višak. Treba reći i to da se cijeli taj proces odvijao pod pokroviteljstvom Nacionalne i sveučilišne knjižnice.« Sekulić potom napominje kako je riješeno pitanje odnosa između NSK i Centralne biblioteke. Centralna biblioteka je stavljena pod upravu SKD »Prosvjete«. Sekulić već tada ističe problem smještanja knjiga. Napominje također kako su knjige koje knjižnica posjeduje u više primjeraka poslali pododborima »Prosvjete u drugim gradovima. U 1995. »Prosvjeta« je osnovala i teatarsku radionicu Miletić, čiji je vođa bio Đorđe Rapajić, glumac iz Zagreba.

Rad Odbora za registraciju i spašavanje srpskih sakralnih spomenika u Republici Hrvatskoj

Početakom 1996. »Prosvjeta« je u suradnji sa Srpskom pravoslavnom crkvom i Državnom upravom za zaštitu baštine organizirala Odbor za registraciju i spašavanje srpskih sakralnih spomenika u Republici Hrvatskoj.⁷⁴ Predsjednik toga odbora bio je paroh Jovan Nikolić, a voditeljica djelatnosti Odbora bila je Nataša Desnica-Žerjavić.⁷⁵ Nakon sastanka 15. prosinca 1995. godine u Zavodu za zaštitu spomenika na kojem su bili Nataša Desnica, Milenko Popović, Velimir Sekulić i Ferdinand Meder poduzeto je prvo putovanje u Dalmaciju. Potom je SKD »Prosvjeta« u proljeće 1996. sudjelovala na natječaju za dodjelu novčanih sredstava »Otvorenog društva« i na tom natječaju je dobila 10.000 američkih dolara. Djelatnici tog Odbora obilazili su pravoslavne crkve po Baniji, Kordunu, Lici, zapadnoj Slavoniji i sjevernoj Dalmaciji. Uz pomoć Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske od 16. prosinca 1995. godine evidentirano je 88 sakralnih objekata na području sjeverne Dalmacije, 34 objekta na Baniji i 18 objekata u Lici. Iz Dubrovnika je primljen izvještaj o stanju pravoslavnih hramova na tom području. Zadatak Odbora je bio da snimanjem, evidentiranjem i zapisnikom konstatiraju i dokumentiraju zatečeno stanje te da o tome obavijeste Državnu upravu, Srpsku pravoslavnu crkvu i Glavni odbor SKD »Prosvjete«. »Prosvjetine« ekipe nisu smjele same ništa sklanjati i zbrinjavati već su obavještavale nadležne ustanove.⁷⁶ Odbor je tražio prilikom svakog posjeta pirotehničku zaštitu i policijsku pratnju. Odbor je uz pomoć SPC-a i Državne uprave evakuirao i građu iz pravoslavnih crkava u Dalmaciji u Vladičanski dvor u Šibenik, a onu s Banije u manastir Gomirje.

Rad pododbora SKD »Prosvjete«

⁷² Nacionalna sveučilišna knjižnica bila je pokrovitelj, ali nije darovala niti jednu knjigu (za podatak zahvaljujem prof. Velimiru Sekuliću).

⁷³ *Identitet*, br. 5, prosinac 1996., 46-47.

⁷⁴ Dokumentacija o djelovanju tog Odbora nalazi se nesređena u Arhivu Srba u Hrvatskoj.

⁷⁵ U radu Odbora sudjelovali su i Velimir Sekulić, Branka Fulanović, otac Petar Olujić, otac Makarije Mandić, otac Ilija Karajović, Jovan Kožul i Dragoljub Orlović.

⁷⁶ ASH, Informacija o aktivnostima poduzetim radi zaštite i zbrinjavanja srpske sakralne baštine, b.b. Iz raznih dopisa je vidljivo kako su »Prosvjetine« ekipe za svako sklanjanje inventara iz crkava morale tražiti dozvolu od njegova visokog preosveštenstva mitropolita Jovana.

Kao i u vremenu između 1944. i 1971. godine, i sada je SKD »Prosvjeta« težila osnivanju svojih pododbora. Tek na 10. sjednici Glavnog odbora SKD »Prosvjete« donijeta je odluka o načinu organiziranja i djelovanja pododbora.⁷⁷ U ratnim vremenima ti pododbori su bili osnivani u zonama izvan ratnih djelovanja. Tako je prvi pododbor nastao u Gomirju u lipnju 1993. godine. Ovaj pododbor je tada pokrenuo i *Gomirske novine* koje su izlazile jednom mjesečno.⁷⁸ U Vrbovskom je pododbor počeo s djelovanjem u rujnu 1993. godine, a u Donjim Dubravama (iako je pododbor bio osnovan) djelovanje je kasnilo zbog »bezbjednosnih i političkih razloga«, tj. činjenice da se selo nalazilo praktički na prvoj liniji fronta. Pododbor u Rijeci osnovan je u prosincu 1993. (i upravo je taj pododbor pokrenuo list *Artefakte*, a kasnije i *Bijelu pčelu*)⁷⁹, a pododbor u Drežnici također u 1993. godini (tada je usko surađivao s lokalnom osnovnom školom)⁸⁰. U Donjem Kosinju kod Perušića pododbor je osnovan 3. studenog 1993. godine i brojao je 15 članova⁸¹, a u Jasenku je osnovan tek jedan dan ranije i ondje se pristupilo uređenju dviju prostorija u zgradi osnovne škole⁸². U Ponikvama je pododbor osnovan 29. ožujka 1994. godine i brojao je 12 članova, a u Zagrebu 12. ožujka 1994. godine.⁸³ Krajem 1994. godine osnovan je pododbor »Prosvjete« u Sisku. U kolovozu 1995. godine SKD »Prosvjeta« će brojati oko 500 članova, od kojih je 60 njih pripadalo u grupu istaknutih naučnih, kulturnih i javnih radnika. Do 1997. godine broj pododbora će se povećati. Tako su osnovani i pododbori u Bujama, Daruvaru, Karlovcu, Osijeku, Puli, Velikom Pogancu, Vukovaru i Pakracu.⁸⁴

Odnos hrvatske države i hrvatske javnosti prema Srpskom kulturnom društvu »Prosvjeta« između 1993. i 1997.

O ovoj sam temi pisao i u prethodnim poglavljima, posebno se dotičući problema vezanog za školsku autonomiju Srba u Hrvatskoj, ali i djelatnosti vezane za izdavaštvo. Hrvatska javnost nije bila naklonjena u tome vremenu SKD »Prosvjeti«, a pojedine

⁷⁷ *Novosti*, list Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta«, studeni 1997., br. 8, 4-5.

⁷⁸ *Gomirske novine* će izlaziti do 1995. godine, kada će zbog dotadašnjeg volonterskog angažmana oko izrade novina i tekstova za novine list prestati izlaziti. Naime, pododbor u Gomirju je zaključio da je nužno da se plaćaju autorski i urednički honorari. (ASH, Fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 60/08.)

⁷⁹ U Rijeci je pododbor bio također vrlo aktivan: izdavanje *Bijele pčele*, *Artefakata*, otvaranje galerije gdje su izlagani radovi poznatih umjetnika, a potom i početak glazbene sekcije, filmske tribine i knjižnice bile su aktivnosti pododbora u Rijeci tijekom 1994. i početka 1995. godine. (ASH, Fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 60/08.)

⁸⁰ U Drežnici je pododbor usko surađivao s lokalnim KUD-om Đurđevdan i SPC. Sličnu situaciju nalazimo i u Sisku, gdje su se sve aktivnosti pododbora »Prosvjete« održavale unutar SPC-a. (ASH, Fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 60/08). Zbog međusobnih trvenja između KUD-a Đurđevdan i pododbora »Prosvjete« u Drežnici došlo je do gubljenja ugleda »Prosvjete« u tom mjestu. (*Naš glas*, studeni 1995, br.11, 52-55.)

⁸¹ Pododbor u Donjem Kosinju tih se godina susretao sa sličnim problemima kao i pododbor u Donjim Dubravama. Oba su se pododbora praktički nalazila na prvoj liniji fronta.

⁸² Rad pododbora u Jasenku bio je zakočen jer je tadašnji predsjednik pododbora privatizirao pododbor u svoje svrhe. (ASH, Fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 60/08.)

⁸³ Jedan od najaktivnijih i najbolje organiziranih pododbora postao je, logično, zagrebački pododbor. Tijekom prve i druge godine svojeg rada ovaj pododbor je organizirao 12 predavanja (Srbi u Zagrebu, Poezija V. Popovića, Vjera i nacija, Autonomija Švedana u Finskoj, Ko smo i kojim jezikom govorimo, Srpski manastiri, Umjetnost Vizantije, Mladi i svijet odraslih, Promocija Srpskog narodnog kalendara »Prosvjeta« 1995, Psihička kriza, Animirani filmovi Borivoja Dovićevića, Srbi i svijet), otvorio klub »Prosvjete«, ostvario pristupanje Pravoslavne zajednice mladih Sveti Vasilije Ostroški pododboru i organizirao niz proslava.

⁸⁴ *Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«*, Zagreb 1997, 20.

državne institucije konstantno su opstruirale rad Društva. Ipak, treba napomenuti da su Vlada Republike Hrvatske, Ured za međunacionalne odnose i Ministarstvo prosvjete i športa povremeno financijski vrlo dobro potpomagale samo Društvo. U ovom sam dijelu iznio nekoliko eklatantnih primjera odnosa prema samom Društvu u navedenom razdoblju.

Krajem 1994. godine održava se skup povodom pedesete obljetnice SKD »Prosvjeta«. O tome skupu saznajemo iz *Vijenca*⁸⁵ od jedinog predstavnika hrvatskih institucija koji je bio prisutan na samom skupu, Krešimira Micolčića, tadašnjeg tajnika »Matice hrvatske«. Micolčić piše kako se »sledio kada je na skupu vidio Dušana Dragosavca i Veljka Kneževića, tadašnjeg jugoslavenskog ambasadora. Micolčić se skrivao od Dragosavca i Kneževića tražeći društvo prote Nikolića i nekadašnjeg direktora Izdavačkog poduzeća »Prosvjeta« Branislava Čelapa. Nakon pozdravnih riječi predsjednika »Prosvjete« Velimira Sekulića za riječ se javio »neki čovjek koji je iskazao nezadovoljstvo što je dvorana ukrašena samo hrvatskim grbom i srpskom zastavom, a ne i tradicionalnim srpskim obilježjima«. Micolčić se tada preplašio da će se sve skupa pretvoriti u narodni miting, pa se javio za riječ, ali ga je pretekao (i stvar spasio prema njegovim mjerilima) dr. Pupovac. Micolčić je u svome govoru istaknuo kako se hrvatski narod rastao sa svojim okupatorima i kako želi da Srbi u Hrvatskoj nađu mjesto i budućnost u hrvatskoj državi, a potom se osvrnuo na »necivilizirani komunizam. Nakon njega je govorio Milan Đukić koji je kazao kako su Srbi gore prošli od Hrvata u posljednjem ratu. Čini mi se da je Micolčić nakon posjeta SKD »Prosvjeti« članak u *Vijencu* napisao zato da bi sebe opravdao zbog prisustva na proslavi pedesete obljetnice toga društva. Ipak, valja priznati da je u to vrijeme bilo malo Hrvata koji su davali bilo kakvu (makar moralnu) potporu nekom srpskom društvu ili organizaciji.

Nakon početka svibnja 1995. Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta« uputila je hrvatskom vodstvu povodom akcije »Bljesak« pismo ogorčenosti i osude. U pismu navodi kako se »postupanje hrvatske države pokazuje da ona srpsko pitanje namjerava riješiti krajnje nesmiljeno: tako da srpski narod iz Hrvatske nestane«. Predsjednik SKD »Prosvjete« Velimir Sekulić piše kako je »trajna hrvatska orijentacija u odnosu na Srbe u Hrvatskoj – rat, uništenje i protjerivanje naroda, te potpuna marginalizacija onih koji ovdje ostanu«. Sekulić ogorčeno nastavlja kako u Hrvatskoj postoje tek »dvije ili tri srpske publikacije i jedno kulturno društvo s neizvjesnom budućnosti«, a zaključuje kako s »novim ratnim sukobima kakav je bio i ovaj posljednji budućnost dva sukobljena naroda stavlja se na kocku, a uvjeti za mir, povjerenje i mirnu reintegraciju u budućnosti sve su dalji«⁸⁶. Hrvatsko vodstvo na pismo nije reagiralo.

Godine 1996. izbija afera u vezi s »Izjavom o spomen-obilježjima i imenima značajnim za nacionalni identitet i osjećanja Srba u Republici Hrvatskoj« koji su potpisali predstavnici srpskih institucija, organizacija i stranaka u Hrvatskoj. *Večernji list* je 18. svibnja 1996. godine objavio krivotvoreno pismo podrške Tuđmanovoj inicijativi u kojem navodno dr. Slobodan Uzelac, dr. Veselin Golubović, dr. Drago Roksandić, dr. Siniša Tatalović, dr. Svetozar Livada i Pero Čimbur podržavaju Tuđmanovu inicijativu pomirenja zločinaca i žrtava u Jasenovcu te napadaju dr. Milorada Pupovca koji se buni protiv namjeravane Tuđmanove prenamjene Spomen-područja Jasenovac.⁸⁷ Također u

⁸⁵ *Vijenac*, 12. siječnja 1995.

⁸⁶ ASH, fond SKD »Prosvjeta« (redakcija), 1/VI/08.

⁸⁷ *Večernji list*, 18. svibnja 1996.

krivotvorenom pismu najavljuju ostavke na sve funkcije u SKD »Prosvjeti«, Savezu srpskih organizacija i Srpskom demokratskom forumu. Već sljedeći dan izlazi demanti spomenutih intelektualaca koji su navodni potpisnici krivotvorenog pisma, a *Večernji list* objavljuje uz tobožnju ispriku zbog objavljivanja neprovjerenih informacija i faksimil potpisa na krivotvorenom pismu.⁸⁸ Svi navodni autori krivotvorenog pisma složni su bili u ocjeni kako je »spomenuto pismo eklatantni primjer lažnog informiranja i svjesnog obmanjivanja javnosti, te zlouporabe imena javnih osoba«, što su naglasili na konferenciji za novinare nekoliko dana kasnije.⁸⁹

Koliko su dnevno-politički problemi utjecali na govor mržnje na Hrvatskoj radio-televiziji vidljivo je iz događaja koji se dogodio 1. travnja 1997. godine. Naime, dan ranije u Vukovaru, članovi Hrvatske demokratske zajednice napadnuti su jajima, a već sljedećeg dana ekipa HTV obrušila se na Klub mladih SKD »Prosvjete« u Zagrebu »u kojem se petkom navečer slušaju istočnjačke pjesme koje se sasvim sigurno ne bi dopale široj publici«. Taj prilog emitiran je u emisiji *Motrišta* i zapravo je pozivao na linč mladih koji slušaju srpsku narodnu glazbu. Istoga dana kada je emitirana emisija napadnuta je grupa mladih koja se okuplja u Klubu Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta« ispred Glavnog kolodvora neposredno prije putovanja u Republiku Češku.⁹⁰

Zaključak

Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta, obnovljeno 1990., a oživljeno 1993. godine razvilo je u spomenutom, za Srbe u Hrvatskoj, izuzetno teškom razdoblju zavidan niz aktivnosti. U samoj centrali SKD »Prosvjete« nastali su Centri i radne grupe koje su tih godina kreirale identitet Srba u Hrvatskoj i bile nosioci i čuvari njihove kulture. Brojni znanstveni projekti koji su zaživjeli u Centru za kulturu i historiju, manjinski školski planovi koji su nastali u Radnoj grupi za obrazovanje i knjige i časopisi čiji su urednici bili voditelji izdavačke djelatnosti uvelike su obogatili ne samo kulturu Srba u Hrvatskoj, već i općenito hrvatsku kulturu. Djelovanje pododbora SKD »Prosvjete« u sredinama u kojima nije bilo rata kao na primjer u Gorskom kotaru, pridonosili su kvaliteti suživota Srba i Hrvata, a u krajevima na prvoj liniji fronta mogućnosti zaboravljanja ratne svakodnevnice. Međutim, problemi s kojima su se susretali članovi i nosioci aktivnosti SKD »Prosvjete« predstavljali su zaista nemali izazov. Zahvaljujući hrabrosti pojedinaca i s hrvatske i sa srpske strane, mogućnost djelovanja SKD »Prosvjete« u Hrvatskoj bila je nada za moguće obnavljanje povjerenja i tolerancije između Hrvata i Srba. Uz političke stranke (SNS, SSS, a kasnije SDSS), udruge građana (SDF, SNV, ZVO) koje su u to vrijeme bili nositelji političke djelatnosti Srba u Hrvatskoj i uz Srpsku pravoslavnu crkvu sa svojim eparhijama i mitropolijom koja je bila nositelj vjerskog života, SKD »Prosvjeta« je bila glavni nositelj većine kulturnih, znanstvenih, folklornih i sportskih aktivnosti. Bez obzira na činjenicu da je 1995. godine ova organizacija ostala bez većeg dijela svojeg potencijalnog članstva njezino djelovanje je nastavljeno i ona uvelike pridonosi normalizaciji odnosa u reintegriranim i oslobođenim dijelovima Hrvatske.

⁸⁸ *Večernji list*, 19. svibnja 1996.

⁸⁹ *Novi list*, 22. svibnja 1996.; *Politika*, 22. svibnja 1996., 7.

⁹⁰ *Novosti, list Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta«*, br. 3, ožujka 1997, 1-3.